
ФОНЕТИКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ ЛЕКСИКОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'271.2'342.42

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2020.27.206463>

М. Л. Дружинець,

д-р філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова,

доцент кафедри української мови

ЕКОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО УСНОГО МОВЛЕННЯ: ВИМОВА ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Стаття присвячена українському усному мовленню на синхронному рівні, зокрема вимовним особливостям української мови. На основі соціопитування доведено нормативність, указано орфоепічні девіації, визначено відсотковий рівень володіння нормами вимови приголосних, зокрема вимовою дзвінких та глухих приголосних звуків: [в] як [ў], [з] у складі префіксів роз-, без-, префіксів з-, об-, над-, під-, від-, африкатів [дз], [дж] залежно від сфери діяльності респондентів, регіону України (Північна, Південна, Західна, Східна, Центральна). Обґрунтовано орфоепічні проблеми та вимовну органічність, що засвідчена історією.

Ключові слова: соціологічні опитування, нормативність, відхилення, історична органічність, стійкі норми, вимова молоді України, орфоепія приголосних.

Екологія українського усного літературного мовлення – надактуальна проблема сьогодення; як новий напрямок в лінгвістиці, вивчає взаємодію мови з факторами, що оточують її, з метою збереження самотності кожної мови і підтримки мовного різноманіття; з боку вимови – вивчає діалектний вплив, вплив орфоепії однієї мови на іншу та її взаємодію із зовнішніми чинниками.

Мовленнева ситуація в сучасному суспільстві визначає загальний стан національної мови та культури людей. Високого звання «культурної» людини досягають ті особистості, які своєю мовно-комунікативною поведінкою постійно підтверджують онтологічну нерозривність складників триєдності «мова – свідомість – культура», про що в умовах непростого сьогодення повинна дбати вся українська етноспільнота і передусім її еліта. Досконале володіння нормами літературної мови, глибоке їх усвідомлення, уміння користуватися всіма лінгвальними засобами залежно від умов, мети і змісту спілкування – це складники такого важливого поняття, як культура мови. «Культура мови, – зауважує О. Пономарів, – це проблема, що так чи інакше наявна в будь-якій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги не лише мовознавців, а й письменників, журналістів, усіх людей, не байдужих до виражальних можливостей слова, до престижу своєї мови» [21, с. 3].

Сьогодні недостатньо обмежуватися констатуванням відступів від сформованих літературних, зокрема орфоепічних норм, колекціонуванням помилок «проти норми», а принципово важливо зупиняти негативні мовні процеси, які різко порушують усталені літературні норми, утруднюють сприйняття інформації. На думку Ф. Бацевича, одним із результатів функційно-комунікативної зорієнтованості сучасної лінгвістики є підвищення інтересу дослідників до особливостей процесу спілкування, породження й сприйняття мовлення, зокрема до різноманітних помилок, відхилень від норм, тобто так званого «негативного мовного матеріалу» [1, с. 5].

Проблему мовних девіацій, помилок та їх прагматичну сутність сьогодні розробляють такі відомі науковці, як Ю. Апресян, Ф. Бацевич, Т. Булигіна, І. Кобозева, Т. Космеда, О. Кубрякова, О. Кукушкіна, Н. Лауфер. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими помилки досліджуються задля удосконалення мовлення (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода), задля успішної комунікації (Ф. Бацевич, А. Белова, Г. Джунусалієва, Н. Ковальська, О. Морозова, В.Паращук, Г. Почепцов, Т. Радзієвська, О. Семенюк, Л. Славова, О. Фадєєва, І. Шевченко, О.Яшенкова; сучасні американські дослідники Г. Кларк і Т. Карлсон тощо).

Мета розвідки – на основі соціопитування довести орфоепічну нормативність та історичну органічність, указати вимовні проблеми та девіації, визначити відсотковий рівень володіння нормами вимови приголосних залежно від сфери діяльності респондентів, регіону України (Північна, Південна, Західна, Східна, Центральна). *Об'єктом дослідження* є українське мовлення студентів-філологів України. *Предметом* – володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією приголосних (вимова дзвінких та глухих приголосних звуків, [в] як [ў], [з] у складі префіксів роз-, без-, префіксів з-, об-, над-, під-, від-, африкатів [дз], [дж]). Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису українського мовлення – можна назвати Н. Тоцьку, Л. Прокопову, М. Фащенко.

Різнманітні мовленнєві відхилення від норми розкривають природу і закономірності функціонування мови, напрямок змін, які вона переживає, уможливають відбиття фактичного стану мови на даному етапі розвитку. Респондентами нашого опитування була обрана молодь різних регіонів України (350 осіб): Південної України (мешканці Одеської, Миколаївської, Херсонської областей) – 50 студентів філологічного факультету українського відділення Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; молодь Західної України (мешканці Львівської, Рівненської, Волинської, Хмельницької областей) – 50 студентів філологічного факультету Львівського національного університету імені І.Я.Франка та Рівненського національного педагогічного університету; молодь Північної України (мешканці Київської, Житомирської областей) – 50 студентів філологічного факультету Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка; молодь Центральної України (мешканці Черкаської, Дніпропетровської областей) – 50 студентів філологічного факультету Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького та Дніпровського гуманітарного університету; молодь Східної України (мешканці Луганської, Донецької, Харківської областей) – 50 студентів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та Донбаського державного педагогічного університету. Завданням респондентів було прочитати вголос слова, які було підготовлено для аналізу вимови приголосних (*стежка, Вижгород, вокзал, сніг, обпалений, відхилити, міжпланетний, могти, легкий, внав,*

вовк, навчання, розписати, безпека, зцідити, зсунути, з кавою, джерело, дзвінок), а нашим – записати їх вимову на диктофон.

У пропонованій праці інтегровано загальнонаукові та спеціальні дослідницькі методи. Із загальнонаукових методів використовуються аналіз і синтез, індукція, дедукція, спостереження, зокрема невиключене (спостереження за вимовою звуків у словах); таксономія (для класифікації орфоепічних явищ, зокрема слів, що представляють орфоепію звуків); кількісний аналіз, описовий, порівняльно-історичний методи, метод лінгвістичної географії. З-поміж соціолінгвістичних та психолінгвістичних методів залучено методи польового дослідження: усне опитування та соціолінгвістичний аналіз. Серед спеціальних фонетичних методів використано слуховий та аудиторський аналіз, які дали змогу виявити суб'єктивно сприймані орфоепічні особливості та загальні характеристики українського усного мовлення (УУМ).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є першою спробою дослідження нормативності УУМ у його широкій локальній представленості та експериментального визначення рівня володіння кодифікованими нормами й укладання статистики типових помилок із метою їх виправлення. Вперше представлено регіональний соціофонетичний опис мовлення українців.

Теоретична цінність студіювання полягає в тому, що визначення особливостей мовленнєвих реалізацій у різних локальних сегментах прислужиться в розробці теорій соціолінгвістики, сучасної української мови, історії української літературної мови, лінгвокультурології. Результати дослідження можуть знайти практичне використання при викладанні базових теоретичних і практичних вишівських курсів, а також у низці відповідних спецкурсів і спецсеминарів із проблем орфоепії, культури мовлення, комунікативного впливу.

Часто в усному мовленні порушується норма **вимови дзвінких та глухих** приголосних звуків. Згідно з кодифікованими нормами, дзвінки у кінці слова та перед глухими не оглушуються: [дуб] – дуб, [w ɔ̃r ɔ̃z] – ворог, [рибка] – рибка.

Проаналізувавши мовлення 250 респондентів – жителів кожної зони України, ми отримали такі результати: правильно вимовляють слово сніг [снi̇z] – 36 % респондентів Північної України (ПнУ), 36 % Центральної України (ЦУ), тільки 14 % Південної України (ПдУ), 36 % Східної України (СхУ), 44 % Західної України (ЗхУ); правильно вимовляють лексему стежка [стéжка] – 42 % інформантів ПнУ, 42 % – ЦУ, 38 % – ПдУ, 48 % – СхУ, 32 % – ЗхУ; інші виходять за рамки норми й оглушують дзвінки приголосні та замість [г] вимовляють [х], а замість [ж] – [ш]: [снi̇x]; [стéшка]. Майже не виникло проблем в опитуваних зі словом «легкий» – 84 % інформантів ПнУ, 80% – ПдУ, 94 % – ЦУ, 100 % – ЗхУ, 90 % – СхУ показали правильну вимову цього слова: [лехкi̇i], проте 76 % опитаних ПнУ, 88 % – ЦУ, 16 % – ЗхУ, 78 % – СхУ, 20 % – ПдУ вимовили [м ɔ̃хтi̇i], що, звісно, є порушенням норми. За правилами орфоепії лише в словах *нігті, кігті, легко, дьогтю, вовко* та в похідних від них приголосний [г] втрачає дзвінкість і вимовляється як глухий [х].

Кодифікованою нормою є дзвінка вимова глухих приголосних перед дзвінками, але перед сонорними вони не переходять у дзвінки. Наприклад, слово «Вишгород», тобто [vii̇zɔ̃r ɔ̃d], правильно вимовили 70% респондентів ПнУ, 68 % – ЦУ, 43 % – ПдУ, 76 % – ЗхУ, 80 % – СхУ, а решта інформантів дотримуються орфографічних норм. Однак кінцевий дзвінкий [д] зберігають всі опитані респонденти. У слові «вокзал» згідно з орфоепічними нормами маємо звук [г] замість [к] – [w ɔ̃zál], проте 60 % опитаних ПнУ, 40 % – Цу, 30 % – ПдУ, 70 % – СхУ

виходять за рамки норми і вимовляють згідно з правилами правопису [*w ɔkzál*], але цієї норми стовідсотково дотримується молодь Західної України.

Староукраїнські писемні пам'ятки досить часто засвідчують наслідки асиміляції глухого перед дзвінком: *прозбу* (ВС., 1347), *прозбою* (Л.Вел., 1720, 21), а також відбивають і наслідки оглушення дзвінкого перед глухим у середині слова: *свѣткы* (ВС., 1347) [11, с. 205-206]. За свідченням Л.Веневцевої, у мові молдавських грамот перед дзвінкими приголосними глухі переходять у дзвінкі: *везде* (1,75), а перед глухими приголосними дзвінкі зрідка оглушуються: *Феткою* (1, 262) [3, с. 195]. За спостереженням П.Житецького, у XVII столітті дзвінкі приголосні в кінці слів і перед глухими приголосними зберігаються: *скарб*, *гребти* [9, с. 50]. Послідовно зберігаються дзвінкі приголосні перед глухими у літописі Граб'янки (XVIII): *прикажчики* [8, с. 12]. Отже, дзвінкі приголосні в кінці слова і перед глухими майже послідовно фіксуються у пам'ятках XVII- XVIII століть.

У кінці слова вживаються букви, що позначають дзвінкий звук: у друкованих джерелах Т. Шевченка: *ворогъ* (103, К), *Господь* (14, Б), у рукописах Т. Шевченка: *голодь* (11, І), *судь* (32, ІІ), *але архистратихъ* (176, ІІ). Послідовно дзвінкий приголосний у кінці слова передається відповідними буквами у П. Білецького-Носенка: *бибъ* (54), у творах П.Куліша: *дідъ* (29, №3, 1862).

У творах Т. Шевченка дотримана традиція передачі на письмі дзвінких приголосних перед глухими: у «Кобзарі» - *тяжко* (17, К), *дружки* (77, К); у рукописах – на межі кореня й суфікса: *тяжко* (23, І), *голубки* (151, ІІ); на межі префікса й кореня: *обступили* (112, ІІ), *одпустили* (174, І). Послідовно простежуються букви на позначення дзвінкого перед глухими приголосними в альманасі «Русалка Дністрова» – *солодким* (19), у словнику П. Білецького-Носенка: *доріжка* (122), у П. Куліша: *предки* (34, № 9, 1861). Дзвінкі приголосні у кінці слова й перед глухими традиційно зберігаються. Цю норму фіксує і «Кобзарь» П. Гулака-Артемовського (*ридъ* (8), *щобъ* (22); *рибка* (21)), і «Кобзарь» Є.Гребінки (*Богъ* (18), *хлибъ* (20); *сторожка* (12)) послідовно. Традиція збереження дзвінкості в кінці слова і перед глухими послідовно фіксується в «Енеїді» І. Котляревського (*голубко*, ІІІ: 66), у граматиці О. Павловського (*гарбузь* 69, *казка* 37, *крім типу слів віттьиль, слова жертка*), в альманасі «Русалка Дністрова» (*мороз*, 71; *стежки* 8), у словнику П. Білецького-Носенка (*бибъ*, 54; *бабка*, 48), у творах П. Куліша (*хлибъ*, 1861, 9: 86; *предки* 1861, 9: 34). Приголосний [г] передається літерою х іноді в альманасі «Русалка Дністрова» (*лехкій*, 73), у словнику П. Білецького-Носенка (*лехкій*, 73) [7, с. 45]. Отже, збереження дзвінкої вимови приголосних на кінці слова, у середині слова перед глухим приголосним є закономірністю нової української літературної мови.

Звук [в] вимовляється як приголосний тільки перед голосними, на початку слова перед приголосним, у середині та в кінці слова після голосного [в] переходить у нескладовий [ў]. Лексему *вовк* [*woўk*] вимовили правильно тільки 30 % респондентів ПдУ, 64 % – ПнУ, 52 % – ЦУ, 38 % – СхУ; слово *впав* [*ўпаў*] – лише 18% опитаних ПдУ, 58 % – ПнУ, 22 % – ЦУ, 0 % – ЗхУ, 28 % – СхУ, усі інші вимовляють [*фпаф*], [*фпаў*], [*внаф*] та багато інших варіантів; лексему навчання [*наўчан':а*] – тільки 28% – ПдУ, 24 % – ПнУ, 20 % – ЦУ, 4 % – ЗхУ і жоден інформант Східної України не дотримується цієї норми. Знову ж таки аналогічна ситуація: простежуємо вплив правопису і не знання правил орфоєпії.

Перехід [в] в [ў] давньоруські пам'ятки відбивають ще з II пол. XI ст.: *правда* (Ізб., 1073, 60), *прѣѣхауше* (Є. Гал., 1144, 657). Зміну **в** на **ў** фіксують пам'ятки XIII – XVIII ст.: *оунукумъ* (гр., 1359, 10), *усѣми* (гр. 1414, 85), *утекъ* (АЖ, 1583, 58).

Західноукраїнські вчені – Я. Головацький і М. Осадца – [ў] передають через буквосполучення оу лише на початку слова перед приголосним: *оустае* (14), *оуложивъ* (2), але *ластовка* (14), *островъ* (14). Тільки у правописі «Русалки Дністрової» [в] передавався відповідно до вимови знаком у [14, с. 68]. Це дуже важливо відзначити, бо вся правописна практика ХІХ–ХХ ст. не розрізняє різну звукову реалізацію /в/, що зумовлює значні вимовні огріхи.

Варто також звернути увагу на вимову дзвінкого приголосного [з] у складі **префіксів роз-, без-** чи самостійної префіксальної морфемі без: перед наступними глухими, крім перед шиплячими, звук [з] допускає подвійну вимову – він може зберігати дзвінкість, а може втрачати голос і переходити у відповідний глухий [с], наприклад: [p ɔzkazáti] або [p ɔskazáti]. Отже, у слові «розписати» зберігають [з] 16 % респондентів ПнУ, 54 % – ПдУ, 32 % – ЦУ, 52 % – СхУ – [p ɔzpe^u cáti] і відбивають асиміляцію за глухістю 84 % інформантів ПнУ, 46 % – ПдУ, 68 % – ЦУ, 48 % – СхУ та 100 % – ЗхУ, вимовляючи як [с] – [p ɔspe^u usáti]. Слово «безпека» з відтворенням асиміляції за глухістю вимовили всі респонденти Західної України, в інших регіонах теж більшість опитаних вимовили з оглушенням [be^u spēka] і лише 14% ПнУ, 24 % ПдУ, 26 % ЦУ, 14 % СхУ зберігають дзвінкий [з], вимовляючи [be^u znéka]. Інша ситуація зі словом «зцідити», адже 44 % респондентів ПнУ, 70 % – ПдУ, 52 % – ЦУ, 96 % – ЗхУ, 46 % – СхУ дотримуються норми і вимовляють [sčidíti], а решта виходить за рамки норми – [zčidíti], [sčidíti]. Згідно з кодифікованою нормою **звук [з], що є прийменником або префіксом**, вимовляється як [с] перед глухими приголосними. Наприклад, слово «зсунути» більшість інформантів, крім молоді Південної України (34 %), вимовили правильно – [s :ún ʲuti] і лише 18% опитаних ПнУ, 36 % – ЦУ, 20 % – ЗхУ, 18 % – СхУ порушують норму. У цьому випадку [з] є префіксом, але така ж ситуація й з **прийменником з**, наприклад: «з кавою» правильно маємо озвучувати [s káw ɔjʲu] – цього варіанту дотримується 76 % опитаних ПнУ, 72 % – ПдУ, 82 % – ЦУ, 72 % – ЗхУ, 76 % – СхУ, інші 44 % – ПнУ, 28 % – ПдУ, 18 % – ЦУ, 28 % – ЗхУ, 24 % – СхУ зберігають дзвінкий [з]: [z káwɔjʲu].

М. Фащенко вважає, що варіативна вимова префіксів роз-, без- зумовлена особливостями складоподілу. Оскільки складоподіл на межі морфем пов'язаний не лише з просодичними, а й із морфологічними явищами, то в префіксах роз-, без- може оглушуватись дзвінкий [з], якщо він вимовляється в одному складі з глухим, або не оглушуватись, якщо він відходить до попереднього складу. Збереження дзвінкого [з] у префіксі без- пояснюється також наявністю прийменника без- [2, с. 120-121].

Оглушення дзвінкого у префіксах без-, воз-, з – явище, яке досить часто фіксується, як відзначає А. Москаленко, уже в перших пам'ятках давньоруської писемності *въскръсь – възкръсь, възходжу – възходжу* (Остр. Єв.), *въстрепаташа – възтрепаташа, бесъчинъна – безъчинъна* (Ізб., toys), *бес памяти* (Поуч. В. М.) [18, с. 23]. Вимова [з] як [с] у префіксах роз-, воз-, з- перед глухими приголосними як фонетична риса наявна у літописі Самовидця: *спитка* [13, с. 186], у літописі Величка: *стверженную* (7), *воспламенило* (41), *розказати* (55) [4, с. 170]. Це явище простежується у різних пам'ятках, зокрема, у переважній більшості прикладів оглушення префікса [з] перед [к], [п], [х] фіксується у граматиці О. Павловського: *скажетъ, скаменуцьця*, в альманасі «Русалка Дністрова»: *сколотили, спіткало*. Оглушення префікса з- перед [к], [п], [х] передає буква с у творах П. Куліша: *спускаючись* (1861), *сходячись* (1861), літера з вживається перед кореневим [с]:

зсікти (1862) [15, с. 65-66]. А в рукописах Т. Шевченка перед [к], [п], [х], [т], [с], [ч] префікс з- передається літерою с: *спеклося, склыкае, ссунувся, счулась*; перед [т], [к] – варіативно – і літерою с, і літерою з: *зкликали і склыкае, зтиха і стырае* [5, с. 74].

Українській орфоєпії властива варіантна вимова префікса роз-. Варіантна вимова префікса [роз-] представлена у творах Т. Шевченка перед глухими [к], [п]: у друкованих джерелах: *роказуй (37,К), і розказати (86,К), роспитаю (45,К), розплелы (16,Б)*; у рукописних: *роскажи (3,І), розказать (105,І) і розкажи (194,ІІ), розказали (105,ІІ)*. Фіксується варіативна вимова префікса [роз-], що передається як роз- і рос- і в «Марусі» Г.Квітки-Основ'яненка: *роспытоваты (48), але розцвитають (33)*, і в «Кобзарі» П.Гулака-Артемівського: *роплатывся (15) і розплатывся (19)*, і в «Кобзарі» Є. Гребінки: *роспытай (31) і розпытае (76)*. Писемна практика видатних майстрів слова І половини ХІХ століття є надійним обґрунтуванням сучасної варіантної вимови префікса роз- як [роз-] і [рос-]. Попередня традиція до збереження на письмі букви з у префіксі без- дотримана у творах Т. Шевченка: *безталання (53,І), беззаконіе (210,ІІ)*. Послідовно вживається літера з для передачі дзвінкого [з] у префіксі без у словнику П. Білецького-Носенка: *безпалець (53)*, у творах П. Куліша: *безхлібья (29, №11-12, 1861)* [5, с. 78].

Відомо, що кінцевий дзвінкий приголосний префіксів об-, над-, під-, від- та ін. перед глухими приголосними не оглушується. Проте асиміляція дзвінкого до глухого приголосного не наявна у таких словах, як: *обпалений, відхилити, міжпланетний – [обпáлє^нний], [в'ідхи^літи], [м'іжпланéтний]*. За нашими спостереженнями, більшість порушує норму, зокрема ПнУ – 40%, ПдУ – 75 %, ЗхУ – 4 %, СхУ – 58 %, ЦУ – 28 % респондентів оглушує [б] перед [п] та вимовляє *[оп:áл е^нний]*; більшість замість [д] вимовляє [т], тобто *[в'ітхи^літи]* замість *[в'ідхи^літи]* – відсотковий рівень володіння нормою такий: ПнУ – 16%, ПдУ – 80 %, ЗхУ – 10 %, СхУ – 26 %, ЦУ – 24 %; слово «міжпланетний» правильно вимовили *[м'іжпланéтний]* лише 36 % північноукраїнських інформантів, 52 % південноукраїнських, 84% західноукраїнських, 46% східноукраїнських, 42 % центральноукраїнських, інші оглушують [ж]: *[м'ішпланéтний]*.

Префікс одь- із дзвінким [д], а іноді від- рідко фіксують писемні пам'ятки староукраїнської мови: *оддѣляюся* (Син., ХVІІ, 136), *одкидала* (І.Некр., ХVІІІ, 14) [11, с. 284]. Варіанти оть- і одь (від-(од-)) фіксуються у літописі С. Величка: *отваги* (2), але *одсѣкти* [4, с. 170-171]. У пам'ятках північноукраїнського ареалу ХVІ-ХVІІ ст. непослідовно відбито асиміляцію за глухістю / дзвінкістю у префіксі од-: *одь князя (315), одь пульку (392 ВК), але оть попелу и оть комяг (197 Брест 1583)* [17, с. 324].

Буквосполучення дж, дз можуть позначати один звук і вимовляються як **африкати** [д́з], [д́ж]. Наприклад *[д́з w òни^к]* – дзвоник; *[в'ідр'ад́же^н: а]* – відрядження. Роздільна вимова цих звуків є порушенням орфоєпічних норм. Як два окремі звуки вони вимовляються тоді, коли належать до різних частин слова, наприклад до префікса і кореня.

Звук [д́ж] вимовляють як один злитий звук у слові джерело *[д́же^нре^нло]* 40 % опитаних ПдУ, 72 % – ПнУ, 92 % – ЦУ, 36 % – СхУ, 100 % – ЗхУ.

За даними орфоєпічного словника, слів із початковим [д́ж] – 76, у їх складі і власне українські за походженням слова, і засвоєні з інших мов, де звук, близький до цього африката, став артикулюватися згідно з даними вимовної бази української мови як [д́ж] [20, Т. І, с. 376-377].

Звук [д́з] – теж злитий звук, який, може бути твердим і м'яким. Слово «дзвінок» правильно вимовляє 80% респондентів ПдУ, 84 % – ПнУ, 82 % – ЦУ, 72 %

– СхУ, 100 % – ЗхУ. Ті, хто порушують норму, вимовляють [з] замість [д̣з̣], вимовляють твердий [д̣з̣] чи вимовляють роздільно [дз]: [д̣з̣ v' i n' o' k], [з v' i n' o' k], [дзv' i n' o' k].

М. Фащенко у статті «До проблем орфоєпії: африкати [д̣з̣] та [д̣ж̣] в українському літературному мовленні» зазначає, що африкат [д̣з̣] на звуковому, мовленнєвому рівні набув значного підкріплення, виробилася мовленнєва традиція вимовляти [д] як [д̣з̣] перед свистячим звуком, хоча це явище фіксоване у писемних пам'ятках старої й нової літературної мови лише зрідка. Орфоєпічною нормою є реалізація у мовленні /д/ як [д̣з̣] через нейтралізацію способу творення перед сильними свистячими [з], [з'], [с], [с'], [ц], [ц'], [д̣з̣], [д̣з̣'] [22, с. 370].

Пам'ятки української мови африкат [д̣з̣] засвідчують порівняно пізно. На думку В.Німчука, [д̣з̣] на місці початкового [з] фіксується з XVII століття: *дзвонити, дзвонокь*. Африкат [д̣з̣] представлено в «Лексиконі» П. Беринди (1627): *дзвонокь* [19, с. 9]. П.Житецький вважає, що [д̣ж̣] з'являється в українській писемності не раніше кінця XVI – початку XVII століття: *Гуджуль (Акт. кн. Полт. гор. ур., 1, 24)* [10, с. 38]. З XVI століття дж зустрічається у пам'ятках української мови часто: *раджу* («Лексис» Зизанія, 1596, 76), *попуджую* («Лексикон» П. Беринди, 1627, 47), *єжджу* (Грамм., 1643, 38) [12, с. 298].

Отже, усне опитування, проведене на теренах України, дозволяє назвати стійкими такі орфоєпічні норми вимови приголосних, як вимова злитого [д̣з̣] у слові *дзвінок* (дотримуються 84 % опитаних), вимова [д̣ж̣] у слові *джерело* (68 %), вимова [г] як [х] у слові *легкий* (60 %), вимова префіксів [роз-], [без-], [з-] (67 %), зокрема стовідсотково володіють українці нормою вимови префіксів роз-, без- у словах *розписати, безпека*, вимова префіксів [об-], [від-], [між-] (58 %), вимова глухих перед дзвінками (53 %). Інші норми вимови приголосних розцінюються як слабкі (володіють менше 50 % респондентів), зокрема вимова дзвінких у кінці слова (33 %), вимова дзвінких перед глухими (41 %), вимова [в] як [у] (31 %). Орфоєпічні девіації виникають унаслідок українсько-російського білінгвізму, копіювання у вимові написання слів, відсутності теоретичних знань.

Як бачимо, кожна орфоєпічна норма має свою історію становлення, на яку, безперечно, впливало живе народне мовлення, а також традиційна орфографія. Норми вимови виробилися досить виразно уже в II половині XIX ст. та фіксуються у рукописах і першодруках, написаних фонетичним правописом. Ті вимовні особливості приголосних, що не фіксувалися в пам'ятках або ж фіксувалися зрідка, хоч і стали нині орфоєпічними, належать до нестійких, найчастіше порушуваних.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні орфоєпічних девіацій регіонального мовлення сучасної молоді України, зокрема при вимові звукосполук.

Література

1. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної девіатології: [моногр.]. Львів: Видавничий центр Львівського націон. університету, 2000. 237 с.
2. *Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л.* Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 367 с.
3. *Венєвцева Л. В.* Фонетичні особливості молдавських грамот XV сторіччя. *Учені записки Харківського університету.* 1960. Т. 111: Тр. філол. фак-ту. Т. 9. С. 181–196.

4. Волох О. Т. Фонетичні особливості української літературної мови початку XVIII століття. *Учені записки Харківського університету*. 1960. Т.111: Тр. філол. факту. Т.9. С.169 – 179.

5.. *Дружинець М. Л.* Вимова приголосних звуків українськими респондентами ПМР: норма та девіації. *Слов'янський збірник: зб. наук. праць*. Вип. 20. Чернівці : Букрек, 2016. С. 71–85.

6. *Дружинець М. Л.* Українське усне мовлення за першодруками – Кобзарь П. П. Артемовського-Гулака (1877) та Кобзарь Пырятынська ластивка Е. П. Гребиньки (1878): голосні та приголосні. *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів*. Одеса: ПолиПринт, 2016. С.78 – 86.

7. *Дружинець М. Л.* Усне мовлення за рукописами та першодруками Т. Г. Шевченка. *Современная языковая ситуация в Приднестровье: сб. науч. трудов*. Тирасполь: Издательство Приднестровского университета, 2015. С. 45 – 55.

8. *Житецкий П.* «Энеида» Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Киевъ : Кіевская старина, 1900. 174 с.

9. *Житецкий П.* Нарис літературної історії української літературної мови в XVII в. Львів: Укр. вид-во, 1941. 203 с.

10. *Житецкий П.* Очеркъ звуковой истории малорусскаго нарѣчія. Киевъ : Тип. ун-та, 1876. 476 с.

11.. *Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г.* Історія української мови. Фонетика. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.

12. Історична граматики української мови / Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Київ : Наук. думка, 1980. 367 с.

13. Літопис Самовидця / За ред. Я. І. Дзири. Київ : Наук. думка, 1971. 207 с.

14. *Микитин-Дружинець М. Л.* Кодифікована вимова приголосних у граматиках XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2006. Вип. 16. С. 62–71.

15. *Микитин М. Л.* Відбиття процесу становлення норм вимови приголосних української літературної мови у першодруках та рукописах кінця XVIII – 60 р. XIX ст. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2004. Вип. 14. С. 61–73.

16. *Микитин М.Л.* Шевченко Т.Г. та становлення української орфоєпії. *Записки з загальної лінгвістики*. Одеса, 2001. Вип. 2. С. 94-108.

17. *Мойсієнко В. М.* Фонетична система українських поліських говорів у XVI-XVII ст.: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с

18. *Москаленко А. А.* Історична фонетика давньоруської і української мови: посібник для студ. Одеса : Одеськ. педагог. ін-т. 1960. 64 с.

19. *Німчук В. В.* Історія дзвінких африкат і засобів їх позначення в українській мові. *Мовознавство*. 1992. N 2. С. 7 – 14.

20. Орфоєпічний словник української мови : В 2-т. / За ред. М. М. Пещак, В.М. Русанівського. Київ: Довіра, 2001. Т. 1; Київ: Довіра, 2003. Т.2.

21. *Пономарів Олександр.* Культура слова. Мовностилістичні поради. Київ : Либідь, 2008. 240 с.

22. *Фащенко М. М.* До проблем орфоєпії: африкати [дж] та [дз] в українському літературному мовленні. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2009. Вип.18. С. 369 – 377.

References

1. Batsevych, F. S. (2000), *Fundamentals of communicative deviatology* [Osnovy komunikatyvnoi deviatolohii], Lviv, 237 p.
2. Bondar, O. I., Karpenko, Yu. O., Mykytyn-Druzhynets, M.L. (2006), *Modern Ukrainian language: Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Orthography. Lexicology. Lexicography* [Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika. Orfohrafiiia. Leksykolohiia. Leksykohrafiiia], Kyiv, 367 p.
3. Venievtseva, Ji. B. (1960), *Phonetic features of Moldavian letters of the XV century* [Fonetychni osoblyvosti moldavskykh hramot XV storichchia], Ucheni zapysky Kharkivskoho universytetu, T. 111: Tr. filol. fak- tu, T. 9, pp. 181 - 196.
4. Volokh, O. T. (1960), *Phonetic features of the Ukrainian literary language of the beginning of the XVIII century* [Fonetychni osoblyvosti ukrainskoi literaturnoi movy pochatku XVIII stolittia], Ucheni zapysky Kharkivskoho universytetu, T.111: Tr. filol. fak- tu, T.9, pp.169 – 179.
5. Druzhynets, M. L. (2016), *Pronunciation of consonants by Ukrainian respondents in Transnistria: norm and deviations* [Vymova pryholosnykh zvukiv ukrainskymy respondentamy PMR: norma ta deviatsii], Slovianskyi zbirnyk, Vyp. 20, Chernivtsi, pp. 71–85.
6. Druzhynets, M.L. (2016), *Ukrainian oral speech according to the first editions - Kobzar by P. Artemovsky-Gulak (1877) and Kobzar Pyryatyn swallow by E. Grebinka (1878): vowels and consonants* [Ukrainske usne movlennia za pershodrukamy – Kobzarъ P.P.Artemovskoho-Hulaka (1877) ta Kobzarъ Pyriatynska lastyvka E.P.Hrebynky (1878): holosni ta pryholosni], Odeska lnhvistychna shkola: intehratsiia pidkhodiv, Odesa, pp.78 – 86.
7. Druzhynets, M. L. (2015), *Oral speech based on Taras Shevchenko's manuscripts and first editions* [Usne movlennia za rukopysamy ta pershodrukamy T. H.Shevchenka. Sovremennaia yazykovaia sytuatsiia v Prydnestrove], Tyraspol, pp. 45 – 55.
8. Zhytetskyi, P. (1900), *"Aeneid" by Kotlyarevsky and the oldest list of it in connection with the review of Malorussian literature of the XVIII century* [«Энеида» Kotliarevskaho y drevnrushii spysokъ eia vъ sviazy sъ obzorumъ malorusskoi lyteratury XVIII vrъka], Kyevъ, 174 p.
9. Zhytetskyi, P. (1941), *Essay on the literary history of the Ukrainian literary language in the XVII century* [Narys literaturnoi istorii ukrainskoi literaturnoi movy v XVII v.], Lviv, 203 p.
10. Zhytetskyi, P. (1876), *Essay on the sound history of the Malorussian dialect* [Ocherkъ zvukovoi ystoriy malorusskaho narъchiia], Kyevъ, 476 p.
11. Zhovtobriukh, M. A., Rusanivskyi, V.M., Skliarenko, V.H. (1979), *History of the Ukrainian language. Phonetics* [Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka], Kyiv, 367 p.
12. *Historical grammar of the Ukrainian language* [Istorychna hramatyka ukrainskoi movy] / Zhovtobriukh, M. A., Volokh, O. T., Samiilenko, S. P., Slynko, I. I. (1980), Kyiv, 367 p.
13. *Chronicle by Samovydet's* [Litopys Samovydtsia] / Za red. Ya. I. Dzyry (1971), Kyiv, 207 p.
14. Mykytyn-Druzhynets, M. L. (2006), *Codified pronunciation of consonants in grammars of the XIX century* [Kodyfikovana vymova pryholosnykh u hramatykakh XIX st.], Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. Odesa, Vyp. 16, pp. 62–71.

15. Mykytyn, M. L. (2004), *Reflection of the process of formation of norms of pronunciation of consonants of the Ukrainian literary language in the first editions and manuscripts of the end of XVIII – 60s of the XIX century* [Vidbyttia protsesu stanovlennia norm vymovy pryholosnykh ukrainskoi literaturnoi movy u pershodrukakh ta rukopysakh kintsia XVIII – 60 r. XIX st.], Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. Odesa, Vyp. 14, pp. 61–73.

16. Mykytyn, M.L. (2001), *T. Shevchenko and the formation of Ukrainian orthoepy* [Shevchenko T.H. ta stanovlennia ukrainskoi orfoepii], Zapysky z zahalnoi lnhvistyky. Odesa, Vyp. 2, pp. 94-108.

17. Moisiienko, V. M. (2006), *Phonetic system of Ukrainian Polissya's dialects in the XVI-XVII centuries* [Fonetychna systema ukrainskykh poliskykh hovoriv u XVI-XVII st.], Zhytomyr, 448 p.

18. Moskalenko, A. A. (1960), *Historical phonetics of ancient Russian and Ukrainian languages: a textbook for students* [Istorychna fonetyka davnoruskoi i ukrainskoi movy], Odesa, 64 p.

19. Nimchuk, V. V.(1992), *History of voiced affricates and means of their designation in the Ukrainian language* [Istoriia dzvinkykh afrykat i zasobiv yikh poznachennia v ukrainskii movi], Movoznavstvo, N 2, pp. 7 – 14.

20. *Orthoepic dictionary of the Ukrainian language* [Orfoepichnyi slovnyk ukrainskoi movy] : V 2-t. / Za red.M. M. Peshchak, V. M. Rusanivskoho (2001) , (2003), Kyiv, T. 1; Kyiv, 2003. T.2.

21. Ponomariv, Oleksandr. (2008), *The culture of the word. Linguistic advice* [Kultura slova. Movnostylistychni porady], Kyiv, 240 p.

22. Fashchenko, M. M. (2009), *On the problems of orthoepy: affricates [дж] and [дз] in Ukrainian literary speech* [Do problem orfoepii: afrykaty [dzh] ta [dz] v ukrainskomu literaturnomu movlenni], Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. Odesa, Vyp.18, pp. 369 – 377.

М. Л. Дружинец,

*Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка*

ЭКОЛОГИЯ УКРАИНСКОЙ УСТНОЙ РЕЧИ: ПРОИЗНОШЕНИЕ СОГЛАСНЫХ ЗВУКОВ

Статья посвящена украинской устной речи на синхронном уровне, в частности орфоэпическим особенностям украинского языка. На основе соцопроса доказано нормативность, указано орфоэпические девиации, определен процентный уровень владения орфоэпией согласных, в частности произношением звонких и глухих согласных звуков: [в] как [ў], [з] в составе приставок роз-, без-, приставок з-, об-, над-, под-, от-, аффрикатов [дз], [дж] в зависимости от сферы деятельности респондентов, региона Украины (Северная, Южная, Западная, Восточная, Центральная). Обоснованно проблемы произношения и орфоэпическую органичность, заверенную историей.

Ключевые слова: социологические опросы, нормативность, отклонения, историческая органичность, стабильные нормы, произношение молодежи Украины, орфоэпия согласных.

UKRAINIAN ORAL SPEECH ECOLOGY: PRONUNCIATION OF CONSONANTS

The article is devoted to Ukrainian oral speech at the synchronous level, in particular the pronunciation features. **The purpose** of the survey is to prove orthoepic normativity and historical organicity on the basis of opinion polls, to indicate pronunciation problems and deviations, to determine the percentage of pronunciation of consonant norms depending on the respondents' sphere of activity, region of Ukraine (North, South, West, East, Central).

The object of the research is Ukrainian speech of students of Philological Departments in Ukraine. **The subject** is knowledge of orthoepic rules of modern Ukrainian, in particular orthoepy of consonants (pronunciation of voiced and voiceless consonants, [в] as [ʎ], [з] as a part of prefixes роз-, без, prefixes з-, об-, над-, під -, від-, affricates [дж], [дж]).

The proposed work integrates general scientific and special research **methods**: analysis and synthesis, induction, deduction, observation; taxonomy; quantitative analysis, descriptive, comparative and historical methods, method of linguistic geography; field research methods: oral examination and sociolinguistic analysis; auditory analysis. They allowed to identify orthoepic features and general characteristics of Ukrainian oral speech which were subjectively perceived.

Thus, the research conducted in Ukraine allows us to call stable such orthoepic norms of consonants pronunciation as the pronunciation of the merged [дж] in the word *дзвінок* (followed by 100% of respondents), the pronunciation [г] as [x] in the word *легкий* (90%), pronunciation of prefixes роз- (100%), без- (100%) in words *розписати, безпека*.

Pronunciation norms were developed quite clearly in the second half of the XIX century and are recorded in manuscripts and first editions written in phonetic spelling. The formation of orthoepic norms was influenced by traditional spelling and folk speech.

We see the prospect of further research in the study of orthoepic deviations of the regional speech of young people, in particular in the pronunciation of sound combinations.

Key words: sociological survey, normativity, stable norms, deviations, historical organicity, pronunciation of the youth of Ukraine, consonants orthoepy.